

Абдулатов А.А., Акматалиев А.Т.

ИМПЕРАТИВ ЖҮРҮМ-ТУРУМДУН ЭРЕЖЕСИ КАТАРЫ

Абдулатов А.А., Акматалиев А.Т.

ИМПЕРАТИВ КАК НОРМА ПОВЕДЕНИЯ

A.A. Abdulatov, A.T. Akmatalliev

IMPERATIVE AS RULE OF CONDUCT

УДК: 253/45:97

Макалада императивдин мүнөздүү белгилерине анализ жасалып, ал жүрүм-турумдун эрежеси катары көрсөтүлдү.

The article made an analysis of the characteristic features of the imperative, and in is given is shown as a rule of conduct.

Императив – бул жалпы, зарыл, түптүү, социалдык-философиялык жана лингвистикалык идея. Ал күчтүү семиотикалык формула. Бул формуланын материалдык турпатын буйрук же багыт берүүчү сүйлөм түзөт. Ички маңызын жеке адам, бир топ адам же коом кабыл алган жетектөөчү эреже уюштурат. Семиотикалык алкакта анын белгилөөчүсү болуп паремия, белгиленүүчүсү катары адам аракетин башкаруучу рухий дөөлөт кызмат кылат.

Императив келечекке арналат. Ал келечектеги жүрүм-турумду, кыймыл-аракетти, жорук-жосунду программалайт, багыттайт, башкарат. Императивдин мазмуну реалдуу эмес. Императивде пикир болбойт б.а. императив пикирди чагылдырбайт. Мисалы Кыбыланы карап даарат ушатпа дешет. Бул жерде диний-мистикалык табу бар, заара кылуу багытына чектөө коюлган. Ислам динине табынуучулар үчүн кыбыла ыйык тарап – ал жакта Мекке шары жайгашкан. Тьюу паремиясы жүрүм-турумду башкарып жатат. Бул жерде логикалык субъект да, логикалык предикат да жок.

Императивдин эң зарыл милдеттери бар:

1) коомдун жашоосун, багытын, келечегин уюштуруу;

2) коомдогу каада-салттарды, традициялык жоболорду, көнөмүш тартипти сактоо, улантуу;

3) социалдык топторду белгилүү, такталган текшерилген же каада катары кабыл алынган эрежелер менен жашоого мажбурлоо.

Анын негизги белгилери катары төмөндөгүлөрдү атоого болот:

1) императивдин жаратуучусу (автору, демилгечиси), аткаруучусу жана таркатуучусу болот;

2) императивдер ийги келип коомдук-экономикалык формациялардын, идеологиялардын (диний, саясий ж.б.), баалуулуктардын өзгөрүшү менен шартталат;

3) анын музунун коомдун өнүгүүсүн багыттоочу, тескөөчү жана коргоочу идеялар, жоболор, милдеттер түзөт;

4) формасун буйрук же эреже түрүндө айтылган сүйлөм калыптайт; императив жалпы, типтүү конструктивдик формулага баш иет;

5) императивге адресат таандык: адресат болуп жеке адам, топтор, катмарлар, этностор, этностордун биримдиктери же бүт адамзат эсептелинет;

6) адресатка императив маалым болот;

7) императив типтүү кырдаалдарды, жагдай-ситуацияларды негиз кылып алат да, адресаттын акыл-оюн, жүрүм-турумун, аракетин багыттайт, тартипке салат.

Императивдерди байыркы адамдар эле жараткан. Алсак, алгачкы уруулук коомдогу матриархалдык түзүлүштө бир нече прогрессивдүү гуманисттик нравалык же адеп-ахлактык эрежелер пайда болгон, аларга төмөндөгүлөрдү кошууга болот: аялга, өзгөчө энеге карата урмат-сыйлуу мамиле; «тууган» идеясы б.а. тууганчылыкты нравалык адап-билүү; «уягтуулук» сезиминин пайда болушу; инцестке карата табу б.а. туугандар ортосундагы никеге тыюу салуу ж.б.

Уруулук түзүлүштүн салттуу моралы жамааттын мүчөлөрүнүн ортосундагы биримдикти, теңдикти, ынтымакты турмуштун эң негизги эрежеси катары бекемдеген, мындай негиз сөзсүз түрдө нравалык маанини да камтыган: уруулук топ бирдиктүү үй-бүлө катары чыр-чатак, кагылышууларды билбеген, буга кылымдардан бери келе жаткан «жазылбаган» каада-салттар, үрп-адаттар жол берген эмес. Ошондуктан алгачкы адамдардын аң-сезиминде «өзүмдүкү» жана «бирөөнүкү» деген түшүнүктөр нравалык да мааниге ээ болгон: «өзүмдүкү» «жакшы», ал эми «бирөөнүкү» «жаман», «зыян» түшүнүктөр менен туюнтулган. Демек, алгачкы доордо эле эне менен баланын, атасы менен кызынын, бир туугандардын ортосундагы жыныстык катнашка тыюу, бир уруктагылар башкалардан коргонууга же башкалардын мүлкүн ээлөө үчүн болгон чакырыктар ж.б. алгачкы императивдерди түзгөн.

Диндин негизги формулалары деле ушул таризде. «Библияга» кайрылсак, анда адамзаттын нравалык биримдигин жана тура алакада болуусун талап кылган императивдерди көрүүгө болот. Библиялык афоризмдерден бир аз келтирели;

1. *Кудайдан коркуп осуяттарын сакта.*
2. *Жалапчылык кылба.*
3. *Жанды кыйба.*
4. *Уурулук кылба.*
5. *Атаңы да, энеңи да урматта.*
6. *Жакыныңа жамандык кылба.*
7. *Ата-буваң койгон чек араны жылдырба.*
8. *Адам менен себепсиз чырлашпа.*
9. *Жакыныңын мүлкүнө көз артпа.*
10. *Жакыныңа жалган күбө болбо.*
11. *Сенден акылдуу болуп көрүнбөстүк үчүн акмакка акмакча жооп бербе.*
12. *Ооздон чыккан сөздү сактап аткар ж.б.у.с. (1,772-798 бб.).*

Бул императивдердин христиан дүйнөсүнө тийгизген таасири чоң. Бул рухий асыл дөөлөттөр нравалык закон катары адамзаттын моралдык турпатынын өнүгүшүнө, калыптанышына зор үлүш кошкон. Тарыхта Батыш цивилизациясынын диалектикасы көрсөткөндөй, христиандык мораль адамдык баалуулуктардын принципалдык жаңы формасын сунуштаган: мурунку заманда болгон зордукту, каардуулукту айыптап, «алсыздарды», «эзилген кедей-кембагалдарды» алдыңкы планга алып чыкты. Бул учурда «инсандын жоопкерчилиги жана нравалык автономиясы» жөнүндөгү идея мааниге ээ болгон. Христианствонун көп кылымдык таасиринин күчү дал ушул моралдык нормалар аркылуу аныкталат.

Ушундай эле эрежелер башка диний агымдарга да мүнөздүү. «Куранда» (103, 608б.) дагы чакырыктар, тыюулар, кеңештер ж.б. өтө көп;

1. *Кудай, Сага урмат! Аалам Кудайы – Аллага даңк!*
2. *Аллага сыйынып, акылыңарга келгиле (1, 190-191 бб.).*
3. *Жер үстүнө арамдык тарапта! (1, 52 б.)*
4. *Дилиңерде жүргөн чындыкты калпка чыгарып, ыйманыңарды жебегиле! (1, 54 б.).*
5. *Ыйманыңарды тазарткыла, дилиңерди агарткыла (1, 54 б.).*
6. *Карыпка кайрым, мусаапырга ырайым кылгыла (1, 54-55 бб.).*
7. *Сабырдуу болгула (1, 65 б.) ж.б. Жортуулчулук, мыкаачылык өкүм сүрүп турган заманда бул диний талаптар (биз кыскартып, иргеп алдык) өз кызматын кылган. Алар улуу күчкө ишенүүгө, анда коркууга, ыйман-ыскаттуу, топуктуу жана сабырдуу болууга чакырган.*

Мындай императивдер буддизм ишениминдеги элдерге да мүнөздүү. Буддизмге тармакташ йога философиясынын эрежелеринен келтирели:

1. *Бул дүйнөдө жыргоодон баш тартып, Кудай менен Чындыкка умтулгула.*
2. *Акылыңды тышкы дүйнөдө кармаба, ички дүйнөгө багытта, ойго бат, жалган жыргалга алаксыба.*
3. *Таза, чыдамдуу, туруктуу бол.*
4. *Эч кимге оюң менен, сөзүң менен, аракетин менен зыян кылба.*
5. *Жеке кызыкчылыкты оюң менен, сөзүң менен аракетин менен коргобо.*
6. *Оюңда, сөзүңдө, аракетинде ак ниеттүүлүк болсун.*
7. *Оюң, сөзүң, аракетин ашкере-ачык болсун ж.б. (2, 612-616 бб.).*

Буддизмде инсандын жеке дүйнөсүн байытуунун натыйжасында түрдүү жаңжалдардан баш тартууга багытталган. Будданын окуусунун негизинде нравалык максаттар жатат.

Жыйынтыктап айтканда, императив – нравалык категория. Ал коомдун өкүлдөрүнө бирдей тиешелүү. Императив жашоону багыттайт, чектейт жана жете-лейт. Аны коом кабыл алат, текшерет, пайдаланат.

Императивдерди изилдөө ар кыл илимдердин жоболоруна кайрылууга мажбурлайт. Аларды иликтөө философиялык, лингвистикалык, педагогикалык, логикалык, этнопсихологиялык, теологиялык, этнографиялык, гносеологиялык, политологиялык, семиотикалык ж.б. тармактардагы маалыматтарды пайдаланууну, сыпаттоону талап кылат.

Адабияттар:

1. Энциклопедия афоризмов: (Античность, Древняя Индия, Древний Китай, Библия). – М., 1999.
2. Философия йоги: в поисках свободы. – М., 2004.
3. Кант И. Основы метафизики нравственности. – М., 1999.
4. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация. – М., 1981.
5. Кант И. Соч. в 6-ти т. Т.5. ч. 1. – М.: Мысль. 1965.

Рецензент: д.филос.н., профессор Шарипова Э.К.